

7-10. âyetlerinde zikredilen kimselere dağıtılacağı görüşündedirler. Ebû Yûsuf, "Allah bilir ama fey bunlarla beraber bunlardan sonra kıyamete kadar gelecek müminlere aittir" diyerek Hz. Ömer'in uygulamasını esas almıştır (*el-Harâc*, I, 189-191). Bu konuda farklı ic-tihadlarıyla dikkati çeken Şâfiî ise fe-yin de ganimette olduğu gibi beşe bölünüp beşte birin ganimetin beşte birinin dağıtıldığı zümreye dağıtılacağını, kalan beşte dördün ise yalnız Hz. Pey-gamber'in hakkı olduğunu, onun da bu-nu Allah'ın kendisine gösterdiği yerle-re harcayacağını ifade eder. Ahmed b. Hanbel'in bir görüşü de bu yöndedir. Fey âyetinde beşte birin (humus) ayrıl-masından bahsedilmemekle birlikte ga-nimetin beşte birinin dağıtılacağı züm-relerle feyin dağıtılacağı kimselerin ay-nı olması ve bu malların aynı kaynaktan yani gayri müslimlerden elde edilmesi Şâfiî'yi böyle bir kanaate yöneltmiştir. Yine Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber'den sonra feyin onun kullanımına bırakılan beşte dördü ergenlik çağına ulaşmış mücahidlere, onların bu çağa gelmemiş çocuklarına, kadınlara, yıllık yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayacak bir na-faka ve atıyye olarak verilir. Zekât ala-bilen kimselere, meselâ bedevîlere (a'râ-bî) ve kölelere feyden pay verilmez (*el-Üm*, IV, 63-65, 77-78).

Hız. Peygamber zamanında fey gelir-lerinin miktarı çok azdı ve Medine'deki müslümanlara dağıtılıyordu. Kaynaklar, Resûl-i Ekrem'in kendisine gelen fey ve humusu vakit geçirmeden evli olanlara iki, bekârlara bir hisse şeklinde dağıttı-ğını belirtmektedir (Ebû Ubeyd, s. 353-355). Hız. Ebû Bekir'in hilâfeti sırasında da aynı uygulamanın devam ettiği, hat-ta gelen malların hemen dağıtılmasın-dan dolayı beytülmâle muhafız konul-masına gerek kalmadığı bilinmektedir. Öte yandan Hız. Ebû Bekir, Resûl-i Ek-rem'in kendilerine mal vermeyi vaad et-tiği kimseler dışındaki Medine'de yaşı-yan bütün müslümanlara büyük küçük, hür köle, kadın erkek farkı gözetmek-sizin fey gelirlerini eşit miktarda hilâ-fetinin ilk yılında 9, ikinci yılında 10 dir-hem olarak dağıtmıştır (Ebû Yûsuf, I, 307-310). Hız. Ömer'in bu uygulamaya divan teşkilâtını kuruncaya kadar devam etti-ği bilinmektedir (*a.g.e.*, I, 333-335). Fe-tihler sonucu İslâm ülkelerinin genişle-mesi ve fey gelirlerinin artması üzerine Hız. Ömer yeni bir düzenlemeye gitme zorunluluğu hissetmiş ve divan kurumu

ilk defa bu maksatla ortaya çıkmıştır (bk. DİVAN).

Hız. Ömer fey gelirlerini müslümanla-ra, biri yılda bir defa atâ veya atıyye adı altında para, diğeri her ay erzak adı al-tında yiyecek olmak üzere iki şekilde da-ğıtmıştır. Bunun için kurduğu divan teş-kilâtında müslümanların atıyyelerini fark-lı miktarlarda tesbit etmiş ve hak sa-hiplerinin isimlerini kabile esasına gö-re, Kureyş kabilesinin Hız. Peygamber'in mensup olduğu Benî Hâşim kolundan başlayarak divan defterlerine kaydet-tirmiştir. Böylece Medine'ye her vergi gelişte bunun müslümanlara dağıtılma-sı şeklindeki eski uygulama kalkmış, da-ha düzenli ve kurumlaşmış bir uygulama devreye girmiştir. Hız. Ömer'in halk-tan vergi toplamak için değil devlet ge-lirlerinden onları faydalandırmak için kurduğu divan teşkilâtı özellikle bu yö-nüyle dikkati çekmekte ve dönemine gö-re bir orijinallik arz etmektedir. Hız. Ömer atâ miktarlarının farklı tesbitinde İslâ-miyet'i erken veya geç kabul etme, di-ne hizmetteki gayret gibi kriterleri öl-çü almıştır. Bununla beraber kadın er-kek, çocuk çocuk herkese, bu arada me-vâlîye de fey gelirlerinden atâ bağlamış-tır. Sadece mülkiyet hakları bulunmadı-ğı ve kazandıkları sahiplerine ait oldu-ğu için kölelere, başta bedevîler olmak üzere çeşitli bölgelerde yaşayıp hicret etmemiş veya cihada katılmamış olanlar-la bunların eşlerine ve çocuklarına fey-den pay vermemiştir. Ebû Ubeyd, atıyye ve yiyeceklerden pay alabilmek için İslâ-miyet'i savunma ve yerleşik bir hayat sürmenin gerekli olduğunu, diğeri kimse-lerin kıtlık, kan davaları sonunda meyda-na gelen savaşlar, düşman tecavüzüne mâruz kalma gibi zaruret halleri olma-dıkça feyden pay alamayacaklarını böyle-mektedir (*el-Emvâl*, s. 324-326). Böylece Hız. Ömer devlet başkanına fey gelirlerini hak sahiplerine dağıtma konusunda bir takdir hakkı tanımış oldu. Hız. Osman'ın da aynı uygulamayı benimsediği bilin-mektedir. Hız. Ali ise Ebû Bekir gibi feyi hak sahiplerine eşit olarak dağıtma ta-raftarı olmuş ve uygulamayı bu şekilde sürdürmüştür (İbn Kudâme, VII, 309).

Fey hak kazanan kimselerin fakir ol-malarının gerekli olup olmadığı İslâm hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Hu-kukçuların önemli bir kısmı feye hak ka-zanmak için mutlaka fakir olmanın ge-rekmediği, zengin ve fakirin feyde müş-terek olduğu görüşündedir. İmam Mâ-lîk ise feyden ancak fakirlerin faydala-nabileceğini söyler.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "fy"e md.; *Fîrûzâbâdî*, *Kâ-müsû'l-muhtâ*, "fy"e md.; *Tâcû'l-'arûs*, "fy"e md.; *Tehânevî*, *Keşşâf*, II, 1103; *Wensinck*, *el-Mu'cem*, "fy"e md.; Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (Ab-dülâzîz b. Muhammed er-Rahbî, *Fıkhü'l-mülûk ve miftâhu'r-retâc* içinde, nşr. Ahmed Ubeyd el-Kubeyî), Bağdad 1973-75, I, 146, 189-194, 202, 208-213, 307-312, 318-319, 330-335, 415; II, 112-114, 197-203; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 63-65, 77-82; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 26-29; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 17-18, 23-25, 77 vd., 210 vd., 303-385, 580-581; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 193, 213, 282-283, 296-305, 336; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (Zebîdî), s. 204; Taberî, *Câ-mi'u'l-beyân*, XXVII, 24-26; Mâverîdî, *el-Ah-kâmü's-sultâniyye*, Kahire 1298, s. 121 vd.; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, VII, 341-345; Şirâzî, *et-Tenbîh fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî* (nşr. Th. W. Juynboll), Leiden 1879, s. 292, 294; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 116-119; Merginânî, *el-Hi-dâye*, İstanbul 1290, II, 452; İbn Rüşd, *Bidâye-tü'l-müctehid*, I, 341-343; İbn Kudâme, *el-Mug-nî*, VII, 309; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, IX, 32; Elma-lîlî, *Hak Dini*, VI, 4820-4821, 4839 vd.; M. Ziyâ-eddin er-Reyyis, *el-Harâc fi'd-devleti'l-İslâmiyye ve't-târîhu'l-mâli lî'd-devleti'l-İslâmiyye*, Kahire 1957, s. 8-10, 101-112; Ziaul Haque, *Landlord and Peasant in Early Islam*, Delhi 1985, s. 117-150, 181-230; Mustafa Fayda, *Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul 1989, s. 91-107; a.mlf., "Hız. Ömer'in Divan Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, II, 133-176; a.mlf., "Hız. Ömer ve Fey", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, Ankara 1982, s. 193-202; a.mlf., "Atâ", *DİA*, IV, 33-34; Muhammed b. İbrâhim er-Rebî, *el-Fey' ve'l-ğanîme ve maşârifühümâ* [baskı ye-ri yok], 1413/1992, s. 169-185; Paul G. Forand, "The Status of the Land and Inhabitants of the Sawâd During the First two Centuries of Islam", *JESHO*, XIV/1 (1971), s. 25-37; Th. W. Juynboll, "Fey", *İA*, IV, 584-585; F. Lokkegaard, "Fay", *EI*² (Fr.), II, 889-890.

MUSTAFA FAYDA

FEYİZ

(الفيز)

Bir karşılık beklemeksizin yapıp yaratan fâilden (Allah) fiillerin kesintisiz bir şekilde sâdır olmasını ifade eden felsefe terimi (bk. SUDÜR).

FEYİZ

(الفيز)

Bütün bilgilerin ve varlıkların Allah'tan zuhur ve tecelli etmesi anlamında tasavvuf terimi.

Feyiz (feyz) ve feyezân kelimeleri (ço-ğulu füyüz, füyüzât) sözlükte "fazla suyun yatağından taşması, bir haberin şâyi ol-ması, bir sırrın ifşa edilmesi" gibi anlam-lara gelir (*Kâmus Tercümesi*, II, 1290). Fe-

yiz kelimesi mecazi olarak "bağış ve lutufkârlık" mânasında kullanılmıştır. Bu kökten türeyen fiiller "akmak, taşmak, dalmak" anlamında Kur'an ve hadislerde de geçmektedir.

İlk süfiler feyz ve ondan türetilen ifâze, istifâze ve tefeyyüz gibi kelimeleri tasavvuf terimi olarak kullanmamışlardır. Bu kavramı, oluş ve varlığı açıklamak üzere kullanan ilk mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmuştur. İbnü'l-Arabî, bilgi ve varlık problemini **vahdet-i vücûd*** inancı çerçevesinde açıklamak için feyz terimiyle bunun iki şekli olan **feyz-i akdes** ve **feyz-i mukaddes** tabirlerine yer vermiştir. Ona göre Allah sürekli bağış ve lutuf sahibidir; her çeşit iyilik ve nimet O'ndan taşır gelir ve bu taşmaya feyz veya feyezân denir. Cömertliğin mükemmel örneğini teşkil etmesi sebebiyle O'na "mebdeü'l-feyz" ve "feyyâz" ismi de verilir (*el-Fütûhât*, I, 256, 258). İbnü'l-Arabî'ye göre bilgiler kesbî, mükteseb ve vehbî, mevhûb olmak üzere iki kısma ayrılır. Vehbî bilgiler aklın idrak alanının üstünde olduğundan bunlara ancak ihsan edilirse sahip olunabilir. "Füyûzât" denilen bu bilgileri zâhir âlimleri, âbid ve zâhidler değil gönül ehli olan mükâşefe ve müşâhede erbabı elde edebilir (*a.g.e.*, II, 78). Feyzin kaynağından gelen bilgiler sırta, oradan ruha, oradan da nefse ulaşır. Nebî ve velîlere gelen bilgiler bu türdendir. İlahî feyz dâim olduğundan velîler aracılığıyla sürekli olarak insanlara ulaşır (*a.g.e.*, IV, 162, 273). Mutasavvıflar feyz denince bu ilmi anlar; bunu almaya "istifâze, tefeyyüz, ahz-ı feyz; vermeye de "ifâze" derler. İlahî ve rabbânî feyzin insanlara ulaşmasında aracı olmaları itibarıyla nebî ve velîler de feyzin kaynağı sayılır. Azîz Neseî, akl-ı evvel olmadan hiçbir akıl ve ruha bilginin ulaşmayacağını, akl-ı evvelden maksadın da Hz. Peygamber olduğunu söyler (*Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil*, s. 235, 315). Şehâbeddin es-Sühreverdî feyzin ulaşmasında meleklerin de aracı olduklarını kaydeder (*el-Elvâhu'l-İmâdiyye*, s. 50, 51, 166).

İbnü'l-Arabî bir tek varlığın (Allah) bulunduğunu, var olarak görünen her şeyin bu varlığın çeşitli görüntüleri olduğunu söylerken de feyz ve feyezân nazariyesine dayanır. Ona göre bütün varlıklar, belli bir kaynaktan çıkıp akan bir su gibi o varlıktan çıkıp akmaktadır. Herhangi bir kesintinin söz konusu olmadığı bu akışta varlık her an kaynağına muhtaçtır ve her lahza ondan aldığı destekle varlığını devam ettirmektedir. Bundan

dolayı bir akışın eseri ve bir taşmanın sonucunu olan varlık da aslında bilgi gibi ilâhî bir feyzdir. Burada feyz "varlığın zuhur ve tecelli etmesi" anlamına gelir.

Feyz, biri en kutsal (feyz-i akdes), diğeri kutsal (feyz-i mukaddes) olmak üzere iki çeşittir. En kutsal feyz, "şeylerin ve istidatlarının önce ilim, sonra da aynı mertebesinde var olmalarını gerektiren öz sevgi (hubb-i zâtî) tecellisinden ibarettir" (*et-Ta'rifât*, "feyz" md.; İbnü'l-Arabî, *Fuṣûṣ*, s. 49). Bu tarifle, Hakk'ın Hak'tan başka hiçbir şeyin düşünülmediği en yüksek seviyedeki zât tecellisine işaret edilir. Bu mertebede çokluğa imada bulunduğu için ilâhî isimlerin varlığı bile söz konusu olmaz. En kutsal feyz "Hakk'ın, zâtında zâtî ile zâtî için tecelli etmesi" anlamına geldiğinden dış âlemde herhangi bir tecelliden bahsedilmez. Bu tecelli vâhidiyyet mertebesinde kendini a'yân-ı sâbite ve bilgi sûretleri halinde belli eder.

Kutsal feyz ise en kutsal feyzde söz konusu olan ayınların istidatlarının dış âlemde zuhur etmesini gerektiren ilâhî isimlerin tecellisinden ibarettir. Buna göre kutsal feyz en kutsal feyze dayanır. En kutsal feyzle a'yân-ı sâbite ve aslî istidatlar ilim mertebesinde hâsıl olur; kutsal feyzle de bütün gerekleri ve nitelikleriyle a'yân-ı sâbite dış âlemde ortaya çıkar (*et-Ta'rifât*, "feyz" md.). Feyzin bu ikinci mertebesindeki isim tecellisi çokluk ifade eder. En kutsal feyz lâ taayyün ve vâhidiyyet mertebelerindeki tecelliden, mukaddes feyz ise bunlardan sonra gelen ervah, misal, şehâdet ve insan mertebesindeki tecelliden ibarettir (Konuk, *Fuṣûṣ-ül-hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 118).

Mutasavvıflara göre Hak'tan gelen feyz (bilgi ve ruhî zevk hali) akl-ı evvel denilen Hz. Peygamber aracılığıyla velîlere, onlar aracılığıyla da insanlara ulaştığından müridlerin feyz menbaî mürşidleridir. Mürşidin doğrudan doğruya akl-ı evvel vasıtasıyla Hak'tan aldığı feyze "ilâhî feyz", silsile vasıtasıyla aldığı feyze "isnâdî feyz" denir. Müridin tarıkata girip şeyhten feyz ve irfan almasına da "ahz-ı feyz" adı verilir.

Feyz nazariyesi, Yeni Eflâtunculuğun kurucusu Plotin'in *Ennéades*'inde yer alan, Fârâbî, İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ'da da görülen sudûr teorisini andırıldığı, dolayısıyla temelde felsefî kaynağa dayandığı ileri sürülerek eleştirilmiştir. Affî, İbnü'l-Arabî'nin feyz nazariyesinin Plotin'in sudûr nazariyesinden farklı olduğunu kanaatindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- et-Ta'rifât*, "feyz" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1173; *Kâmus Tercümesi*, II, 1290; Suâd el-Hakîm, *Mu'cemû's-ş-ûfî*, "feyz" md.; Şehâbeddin Sühreverdî, *el-Elvâhu'l-İmâdiyye* (nşr. Necefkulu Habîbî, *Se Risâle ez Şeyh-i İbrâhîm* içinde), Tahran 1397, s. 24-25, 50, 51, 166; Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 98; Sühreverdî, *Heyâkilü'n-nûr: Nur Heykelleri* (trc. Saffet Yetkin), Ankara 1986, tür.yer.; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 256, 258; II, 78; IV, 162, 273; a.mlf., *Fuṣûṣ* (Affî), s. 49; Azîz Neseî, *Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil* (nşr. M. Molé), Tahran 1403/1983, s. 235, 315; Alâüddeve-i Simnânî, *el-Ürve li-ehli'l-halve ve'l-celve*, Tahran 1362 hş., s. 176-177, 217-220, 467; İbnü'l-Hatib, *el-Hubbü's-şerîf*, Beyrut 1970, s. 555; Ebü'l-Alâ el-Affî, *Ta'likâtü'l-Fuṣûṣ-ül-hikem* (İbnü'l-Arabî, *Fuṣûṣ* [Affî] içinde), s. 9, 151; a.mlf., *Muhyiddin İbn Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1978, s. 66-69; Ahmed Avni Konuk, *Fuṣûṣ-ül-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahrallı — Selçuk Eraydın), İstanbul 1987, I, 118, 250, 251; a.mlf., *Tedbirât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahrallı), İstanbul 1992, bk. İndeks; Tj. De Boer, "Feyz", *IA*, IV, 589-592.

SELÇUK ERAYDIN

FEYLESOF

(bk. FİLOZOF).

FEYRÜZ ed-DEYLEMÎ

(bk. FİRÜZ ed-DEYLEMÎ).

FEYYÜM

(الفيوم)

Yukarı Mısır'da şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Aslında bir coğrafi bölge olan Feyyûm, Kahire'nin 100 km. güneybatısında yer alan ve ortasında Birket Kârûn (Moeris gölü) bulunan yaklaşık üçgen biçiminde bir havzadır. Feyyûm adı eski Mısır dilinde "göl" ve "deniz" anlamlarını taşıyan **pa-yôm** (Koptça **phiom**) kelimesinden gelir. Zira o dönemde burası bir göller bölgesiydi ve özellikle ortasındaki göl çevresinin su deposu sayılarak Göl ile Nil nehri arasında yer alan Feyyûm Mısır'ın en eski şehirlerinden biri olup Firavunlar devrinde "ada" mânasına gelen Şedit (Chedit) adıyla kurulmuş ve Sobek'in (tim-sah tanrı) kült merkezi olmasından dolayı da Helenistik devirde Krokodilopolis (tim-sah şehri) adıyla anılmıştır; Romalılar'ın ise buraya Arsinoe dedikleri bilinmektedir. Müslüman tarihçiler, Hz. Yûsuf'un Mısır'da iken ilâhî bir işaretle bu şehri kurduğunu söylerler.

Bölgenin sulaklığı bir çokküntü havzası olmasına bağlıdır; 50 × 40 km²'lik bir